

QUMQO‘RG‘ON TUMANINING IQTISODIY-GEOGRAFIK TAVSIFI: HUDUDIY JOYLASHUV, DEMOGRAFIK DINAMIKA VA XO‘JALIK IXTISOSLASHUVI

Sattarov Bekzod Komil o‘g‘li

Termiz davlat universiteti

Geografiya ta’limi yo‘nalishi

2-kurs talabasi

Annotatsiya. Maqolada Surxondaryo viloyati Qumqo‘rg‘on tumanining iqtisodiy-geografik tavsifi real statistik manbalar asosida yoritildi. Tadqiqotda tumanning hududiy joylashuvi, chegaralari, ma’muriy tuzilishi hamda iqtisodiy ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda demografik jarayonlari (aholi soni dinamikasi, shahar–qishloq tarkibi, tug‘ilish-o‘lim, tabiiy o‘shish va migratsiya) tahlil qilindi. 2026-yil 1-yanvar holatiga tumanda doimiy aholi soni 267,2 ming kishiga yetgani, shahar aholisi ulushi ~32% atrofida saqlanib qolayotgani, 2024-yilda tug‘ilish 7 613, o‘lim 1 074 va tabiiy o‘shish 6 539 kishini tashkil etgani aniqlandi. Iqtisodiyotda qishloq xo‘jaligi yetakchi bo‘lib (2024-yil yanvar–dekabrda 3 767,3 mlrd so‘m), sanoat (907,4 mlrd so‘m) va bozor xizmatlari (1 689,2 mlrd so‘m) muhim ulushga ega. Natijalar asosida tumanning hududiy rivojlanishida (i) yuqori tabiiy o‘shish, (ii) salbiy migratsiya saldosini, (iii) agrar ixtisoslashuv va xizmatlar sektorini kengaytirish zarurati asosiy omillar sifatida baholandi.

Аннотация. В статье представлен экономико-географический анализ Кумкурганского района Сурхандарьинской области на основе официальных статистических источников. Рассмотрены географическое положение и административные границы, демографическая динамика (численность населения, доля городского и сельского населения, рождаемость, смертность, естественный прирост, миграция) и ключевые показатели хозяйственного

развития. По состоянию на 01.01.2026 постоянное население района достигло 267,2 тыс. человек, доля городского населения сохраняется на уровне около 32%. В 2024 году зарегистрировано 7 613 рождений, 1 074 смерти и 6 539 человек естественного прироста; миграционное сальдо отрицательное. В структуре экономики ведущим направлением является сельское хозяйство (3 767,3 млрд сум), значимы промышленность (907,4 млрд сум) и рыночные услуги (1 689,2 млрд сум).

Abstract . This paper provides an economic-geographical profile of Kumkurgan (Qumqo‘rg‘on) district in Surkhandarya region, Uzbekistan, using official statistical sources. It covers location and administrative setting, demographic dynamics (population growth, urban–rural structure, births, deaths, natural increase, and migration), and major economic indicators. As of 1 January 2026, the district’s permanent population reached 267.2 thousand, with the urban share hovering around 32%. In 2024, births totaled 7,613, deaths 1,074, and natural increase 6,539; net migration was negative. The economy remains largely agrarian (3,767.3 bln UZS in 2024), while industry (907.4 bln UZS) and market services (1,689.2 bln UZS) contribute substantially.

Kalit so‘zlar: Qumqo‘rg‘on tumani, iqtisodiy-geografik tavsif, demografiya, aholi zichligi, migratsiya, qishloq xo‘jaligi, sanoat, xizmatlar, investitsiya, Surxondaryo.

Kirish. Qumqo‘rg‘on tumani Surxondaryo viloyatining markaziy-transport yo‘nalishlaridan birida joylashgan bo‘lib, iqtisodiy-geografik tavsif berishda uch blok muhim: (1) hududiy joylashuv va ma‘muriy tuzilma, (2) demografik salohiyat va aholi joylashuvi, (3) xo‘jalik ixtisoslashuvi hamda bozor infratuzilmasi. Tuman markazi Qumqo‘rg‘on shahri, tuman 1977-yil 23-martda tashkil topgan; viloyat markazigacha masofa 110 km deb beriladi. Tuman Surxon–Sherobod vodiysining markaziy qismida joylashib, hududidan Surxondaryo daryosi oqib o‘tishi qayd etiladi; bu omil irrigatsiya, dehqonchilik va aholi manzilgohlari joylashuvida asosiy tabiiy-geografik tayanch hisoblanadi.

Material va metodlar. Tadqiqot normativ-statistik hujjatlar asosida tavsifiy (deskriptiv) va dinamik tahlil usullarida bajarildi. Hudud (maydon) va ma'muriy ko'rsatkichlar uchun Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasining ma'muriy-hududiy bo'linish jadvali (hudud "ming km²"da) olindi; unda Qumqo'rg'on hududi 1,83 ming km² sifatida berilgan. Aholi soni dinamikasi bo'yicha SIAT (SDMX) ma'lumotlari asosiy manba sifatida ishlatildi (2024–2026-yillar 1-yanvar holati). Shahar–qishloq tarkibi Surxonstatning "hududlar bo'yicha shahar va qishloq aholisi soni" jadvalidan olindi. Demografik harakat (tug'ilish, o'lim, tabiiy o'sish, migratsiya, nikoh/ajrim) hamda tuman iqtisodiyotining asosiy ko'rsatkichlari Qumqo'rg'on tumani statistika bo'limining 2024-yil yanvar–dekabr bo'yicha "ijtimoiy-iqtisodiy holat axborotnomasi"dan olindi.

Hisob-kitoblar: aholi zichligi va o'sish sur'atlari muallif tomonidan quyidagi formulalarda hisoblandi: zichlik = aholi / maydon; o'sish (%) = $(t+1 - t)/t \times 100$. Maydon 1,83 ming km² (1 830 km²) sifatida qabul qilindi.

Natijalar. Hududiy joylashuv va ma'muriy tuzilma. Qumqo'rg'on tumani Jarqo'rg'on, Qiziriq, Boysun, Denov, Sariosiyo, Oltinsoy, Sho'rchi tumanlari hamda Tojikiston Respublikasi bilan chegaradosh ekani tuman statistika axborotnomasida berilgan. Ma'muriy-hududiy bo'linish jadvaliga ko'ra tuman hududi 1,83 ming km² bo'lib, shaharlar va shaharchalar hamda qishloq aholi punktlari tizimi mavjud.

Demografik dinamika va aholi zichligi. 2024–2026-yillar bo'yicha doimiy aholi soni barqaror o'sish trayektoriyasida: 2024-yil 1-yanvar holatiga 255,5 ming kishi, 2025-yil 1-yanvarda 261,6 ming, 2026-yil 1-yanvarda 267,2 ming kishi. Tumanning 2025-yil 1-yanvardagi demografik kesimi (erkaklar 130,1 ming; ayollar 131,6 ming) ham keltirilgan

Jadval 1. Qumqo‘rg‘on tumanida doimiy aholi soni va zichlik (hisob-kitob, 1-yanvar holati)

Ko‘rsatkich	2024	2025	2026
Doimiy aholi soni, ming kishi	255,5	261,6	267,2
Yillik o‘shish, %	—	2,39	2,14
Hudud, km ²	1 830	1 830	1 830
Aholi zichligi, kishi/km ²	139,6	143,0	146,0

Manbalar: aholi soni – SIAT doimiy aholi ma’lumotlari; hudud – Surxonstat ma’muriy bo‘linish jadvali; o‘shish va zichlik – muallif hisob-kitobi.

Shahar–qishloq tarkibi. 2024–2026-yillarda shahar aholisi 82,3 mingdan 86,2 minggacha, qishloq aholisi 173,2 mingdan 181,0 minggacha o‘sgan. Shahar ulushi deyarli barqaror: ~32%, qishloq ulushi ~68%.

Jadval 2. Aholining shahar–qishloq bo‘yicha tarkibi (ming kishi)

Yil (1-yanvar)	Jami	Shahar	Shahar ulushi, %	Qishloq	Qishloq ulushi, %
2024	255,5	82,3	32,2	173,2	67,8
2025	261,6	84,8	32,4	176,8	67,6
2026	267,2	86,2	32,3	181,0	67,7

Manba: Surxonstat – “Hududlar bo‘yicha shahar va qishloq aholisi soni”.

Aholining tabiiy harakati va migratsiya. 2024-yil yanvar–dekabrda tumanda tug‘ilganlar 7 613 kishi, vafot etganlar 1 074 kishi, tabiiy o‘shish 6 539 kishini tashkil etgan. Tug‘ilish koeffitsienti 29,4‰, o‘lim koeffitsienti 4,2‰ sifatida berilgan. Shu davrda ko‘chib kelganlar 602, ko‘chib ketganlar 999 bo‘lib, migratsiya saldosi –397 kishini tashkil etadi (hisob-kitob).

Jadval 3. Qumqo‘rg‘on tumanida demografik jarayonlar (2023–2024, kishi)

Ko'rsatkich	2023	2024	O'zgarish
Tug'ilganlar	7 860	7 613	-247
Vafot etganlar	1 109	1 074	-35
Tabiiy o'sish	6 751	6 539	-212
Tuzilgan nikohlar	2 289	2 117	-172
Nikohdan ajralishlar	239	249	+10
Ko'chib kelganlar	626	602	-24
Ko'chib ketganlar	1 085	999	-86

Manba: Qumqo'rg'on tumani statistika bo'limi, 2024-yil axborotnomasi.

Iqtisodiy ko'rsatkichlar va xo'jalik ixtisoslashuvi. 2024-yil yanvar–dekabrda tumanning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari quyidagicha: sanoat – 907,4 mlrd so'm; qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi – 3 767,3 mlrd so'm; bozor xizmatlari – 1 689,2 mlrd so'm; chakana tovar aylanmasi – 1 024,6 mlrd so'm; asosiy kapitalga investitsiyalar – 567,4 mlrd so'm; qurilish ishlari – 331,0 mlrd so'm. Tuman iqtisodiy profilida agrar sektor yetakchi, ammo xizmatlar va chakana savdo ham aholi daromadi va bozor faolligi indikatorlari sifatida yuqori ulushga ega.

Jadval 4. Qumqo'rg'on tumanining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari (2024-yil yanvar–dekabr)

Ko'rsatkich	Jami, mlrd so'm	2023-yilga nisbatan, %	Jon boshiga, ming so'm	Jon boshiga o'sish, %
Sanoat	907,4	101,8	3 509,7	99,3
Asosiy kapitalga investitsiyalar	567,4	96,6	2 194,0	94,2
Qishloq xo'jaligi (qishloq,	3 767,3	102,7	14 571,2	100,3

Ko'rsatkich	Jami, mlrd so'm	2023-yilga nisbatan, %	Jon boshiga, ming so'm	Jon boshiga o'sish, %
o'rmon, baliqchilik)				
Qurilish ishlari	331,0	120,0	1 279,9	117,1
Chakana tovar aylanmasi	1 024,6	109,7	3 961,9	107,0
Bozor xizmatlari	1 689,2	109,6	3 873,8	104,3

Manba: Qumqo'rg'on tumani statistika bo'limi, 2024-yil axborotnomasi.

Sanoat tarkibi bo'yicha 2024-yilda ishlab chiqarish sanoati mutlaq ustun: 907,4 mlrd so'm jami sanoat mahsulotining 906,8 mlrd so'mi ishlab chiqarish sanoatiga to'g'ri keladi; tog'-kon ulushi juda kichik. Sanoatda kichik biznes ulushi 28,7% (260,2 mlrd so'm) sifatida qayd etilgan.

Qishloq xo'jaligida xo'jaliklar toifasi bo'yicha taqsimot: mahsulotning 77,0% dehqon va tomorqa xo'jaliklari, 17,9% fermer xo'jaliklari, 5,1% esa qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar hissasiga to'g'ri keladi. 2024-yilda don va dukkakli ekinlar 72 616,8 tonna, kartoshka 51 573,1 tonna, sabzavot 106 644,9 tonna, poliz 42 266,3 tonna, meva 17 230,2 tonna, uzum 9 754,9 tonna yetishtirilgani keltirilgan.

Investitsiya va qurilish geografiyasi. 2024-yilda asosiy kapitalga investitsiyalar 567,4 mlrd so'm bo'lib, texnologik tarkibda qurilish-montaj ishlari 326,7 mlrd, asbob-uskunalar va jihozlar 172,0 mlrd, boshqa kapital ishlar 68,7 mlrd so'm sifatida beriladi. Qurilish ishlari hajmi 331,0 mlrd so'm (120,0% o'sish) ekani qayd etiladi. Bu ko'rsatkichlar tumanda infratuzilma va ishlab chiqarish obyektlari yangilanishi iqtisodiy faollik omillaridan biri ekanini bildiradi.

Turizm va rekreatsiya resurslari nuqtayi nazaridan ham hududning iqtisodiy-geografik salohiyati kuchaymoqda: Qumqo'rg'on tumanidagi Janubiy Surxon suv

ombori hududida qiymati 140 mlrd so‘m bo‘lgan ekoturizm majmuasi loyihasi haqida xabar berilgan.

Muhokama. Qumqo‘rg‘on tumani iqtisodiy-geografik rivojlanishidagi asosiy “drayver”lar va cheklovlar demografiya hamda xo‘jalik tarkibida aniq ko‘rinadi.

Birinchi nuqta: demografik o‘shishning manbai asosan tabiiy o‘shishdir. 2024-yilda tabiiy o‘shish 6 539 kishini tashkil etgani, tug‘ilish koeffitsienti 29,4%o darajada ekani tuman demografik salohiyatining yuqoriligini bildiradi. Bu — mehnat resurslari istiqboli uchun ijobiy omil, lekin ta’lim, sog‘liqni saqlash, ish o‘rinlari va uy-joy infratuzilmasiga bosimni kuchaytiradi.

Ikkinchi nuqta: migratsiya saldosi salbiy (2024-yilda –397). Bu holat “ish o‘rni va daromad”ning bir qismi tuman tashqarisida shakllanayotganini yoki aholi bir qismi boshqa hududlarga ko‘chib, iqtisodiy imkoniyat izlayotganini anglatadi. Iqtisodiy-geografik siyosat nuqtayi nazaridan bu saldoni kamaytirish uchun sanoat va xizmatlar sektorida barqaror ish o‘rinlari yaratish, logistika va bozor xizmatlarini kengaytirish muhim bo‘ladi.

Uchinchi nuqta: iqtisodiy tuzilma agrar-xizmatlar yo‘nalishida. Qishloq xo‘jaligi hajmi (3 767,3 mlrd so‘m) sanoat hajmidan bir necha barobar yuqori, shu bilan birga xizmatlar va chakana savdo ko‘rsatkichlari ham yuqori o‘shishga ega (109,6% va 109,7%). Bu tumanning iqtisodiy-geografik ixtisoslashuvi irrigatsion dehqonchilik, tomorqa xo‘jaliklari, chorvachilik va mahalliy bozor xizmatlari ekani haqidagi xulosani kuchaytiradi.

To‘rtinchi nuqta: urbanizatsiya past sur‘atda, lekin barqaror. 2024–2026-yillarda shahar aholisi ulushi 32% atrofida saqlanib qolgan. Bu infratuzilma rejalashtirishda ikki yo‘nalishni talab qiladi: (a) qishloq hududlarida xizmatlar (ta’lim, tibbiyot, transport, raqamli aloqalar)ni kengaytirish, (b) tuman markazi va shaharchalarda sanoat-servis klasterlarini shakllantirish.

Xulosa. Qumqo‘rg‘on tumani Surxondaryo viloyatida agrar ishlab chiqarish va xizmatlar faol bo‘lgan, demografik jihatdan o‘shib borayotgan tumanlar qatoriga kiradi. 2026-yil 1-yanvar holatiga aholi 267,2 ming kishiga yetgan, hudud 1,83 ming km²

bo'lgani sabab aholi zichligi taxminan 146 kishi/km² darajasiga chiqadi (hisob-kitob). Shahar–qishloq tarkibida qishloq aholisi ustun ($\approx 68\%$). 2024-yilda tug'ilish va tabiiy o'sish yuqori bo'lsa-da, migratsiya saldosi salbiy bo'lib, bu bandlik va daromadlar geografiyasini kuchaytirish zaruratini ko'rsatadi.

Iqtisodiyotda 2024-yilda qishloq xo'jaligi (3 767,3 mlrd so'm), sanoat (907,4 mlrd so'm), bozor xizmatlari (1 689,2 mlrd so'm) hamda chakana savdo (1 024,6 mlrd so'm) tuman iqtisodiy profilining tayanchlarini tashkil etadi. Hududiy rivojlanishning amaliy yo'nalishi sifatida: (1) qishloq xo'jaligida qayta ishlash ulushini oshirish (sanoatning ishlab chiqarish tarmog'i ustunligi bunga zamin), (2) salbiy migratsiyani kamaytiradigan xizmatlar va kichik biznes infratuzilmasini kengaytirish, (3) rekreatsiya/turizm loyihalarini (Janubiy Surxon suv ombori hududi) logistika va servis bilan bog'lash maqsadga muvofi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. "Surxondaryo viloyatining ma'muriy-hududiy bo'linishi" (2022–2026-yillar 1-yanvar holati; hudud ming km²da).
2. Statistika agentligi (SIAT/SDMX). "Doimiy aholi soni (jami)" ma'lumotlari (Qumqo'rg'on tumani bo'yicha dinamik qator).
3. Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. "Hududlar bo'yicha shahar va qishloq aholisi soni" (tumanlar kesimida).
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi, Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi, Qumqo'rg'on tumani statistika bo'limi. "Qumqo'rg'on tumanining ijtimoiy-iqtisodiy holati axborotnomasi, 2024-yil yanvar–dekabr".
5. Gazeta.uz. Janubiy Surxon suv ombori hududida Qumqo'rg'on tumanida ekoturizm majmuasi loyihasi (140 mlrd so'm).